

БІБЛІОТЕКА ЯНА ЛАСЬКОГО В ЕМДЕНІ (НІМЕЧЧИНА) ЯК КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР

Висвітлюється німецький досвід поєднання функцій наукової бібліотеки і музею в одній установі.

Ключові слова: лютеранська церква, рукописи і книги з історії Реформації, музейні виставки, реставраційна робота.

Освещается немецкий опыт совмещения функций научной библиотеки и музея в одном учреждении.

Ключевые слова: лютеранская церковь, рукописи и книги по истории Реформации, музейные выставки, реставрационная работа.

The article about German experience to contain of functions scientific library and museum together.

Key words: church of luteran, manuscript and books to history of Reformation exhibition in museum.

Яке майбутнє очікує на книгосховища бібліотек у комп'ютерну добу? За яких умов нині можливе їх виживання? На наш погляд, цікавим і корисним для України є досвід Емденської бібліотеки Яна Ласького в Німеччині. Її історія складає вже п'ять століть, а суспільна значимість щороку зростає.

Заснована в середині XVI ст. у приміщенні реформаторської церкви, бібліотека Яна Ласького містить дорогоцінний документний фонд, переважно з історії Реформації на півночі Німеччини та Голландії. У колі фахівців вона набула міжнародного визнання як спеціалізована в галузі тієї гілки протестантів, що сповідують кальвінізм. Свого часу ця церковна бібліотека відіграла помітну роль у поширенні руху Реформації в країнах північно-західної Європи.

Доля бібліотеки в Емдені тісно пов'язана з біографією польського шляхтича Яна Ласького, відомого гуманіста XVI ст., видатного діяча протестантської церкви, учня Еразма Роттердамського. Янові Лаському вдалося придбати велику бібліотеку свого наставника, яка і нині зберігається в Емдені.

У 1943 р. реформаторська церква з книгосховищем зазнала часткової руйнації через бомбардування. Але унікальний бібліотечний фонд було врятовано. Після відновлення приміщення бібліотека стала науковим центром дослідження історії міжнародного реформаторського руху. У 2001 р. вона одержала винагороду від німецького уряду як краща спеціалізована бібліотека [1].

Цей факт — гострий докір нам. Адже саме в Україні були зруйновані і знищені численні православні і католицькі храми, які теж мали книжкові зібрання й архіви. На жаль, цінні документи з нашої історії знищені.

Зовсім інше ставлення до церковних бібліотек ми спостерігаємо в Німеччині, де науковці і громадськість піклуються про книгосховища місцевих храмів, використовують їх інформаційно-довідкові ресурси.

Це стосується і бібліотеки Яна Ласького, яка офіційно є музеєм і розташована в приміщенні церкви. Приваблює відвідувачів і модерна архітектура церковної будівлі, що має ознаки готики. Отже, це наукова бібліотека, церква і музей разом, — синтез, який заслуговує на увагу наших вітчизняних фахівців.

Про бібліотеку Яна Ласького в Німеччині можна знайти електронні матеріали у формі дайджестів. Користуючись пошуковою системою Google, завжди легко виявити нові публікації. Так, нещодавно оприлюднене дайджестне дослідження Крістіан Зухнер, в якому подано цікаві факти про життя та діяльність Яна Ласького в Емдені ще до того, як він відбув до Англії [2].

Вікіпедія ознайомлює користувачів з родиною Лаських, зокрема з Яном Лаським, архієпископом гезенським, його племінником, реформатором церкви [4]. На жаль, ніхто ще не досліджував бібліотеку Яна Ласького як синтез готики, книги, духовної музики й живопису. В приміщенні церкви — майстерно виконана стародавня металева плита магістра Г. Весселя з Емдена.

Мета статті — дослідити роботу бібліотеки Яна Ласького в галузі збереження пам'ятників сакральної культури.

Бібліотека Яна Ласького приваблює користувачів як комплексний заклад, науковці якого працюють не тільки з документним фондом, але й зберігають цінності середньовічної культури. Серед музейних експонатів найбільшу увагу відвідувачів привертає надгробок магістра Германа Весселя (1459-1507) — місцевого священнослужителя, день поховання якого відзначають в Емдені щороку. У 2007 р. це зробили вже в 500-й раз. З цього приводу науковий співробітник бібліотеки Клаас Дітер через пресу нагадав німецькій громадськості про Г. Весселя як видатного церковного діяча і відомого вченого XV ст. Посаду священика Головного храму він поєднував з виконанням цілком світських обов'язків, а саме: фіксував письмові угоди і скріплював їх печаткою, виконував заповіді, а також доручення титулованих осіб [5].

Малюнок надмогильної плити Г. Весселя з Емдена має глибокий релігійний зміст. Художник XVI ст. утілює у ньому ідею набожності, благочестя померлого. Від традиційного трактування портрета людини цей варіант відрізняється тим, що не сам покійник перебуває в центрі пам'ятника, а Ісус Христос, і це справляє незвичайне враження. Набожність померлого художник переносить у трансцендентний світ і подає сакральні постаті учня-послідовника і вчителя.

Постать Г. Весселя знаходиться в лівому нижньому куті. Він одягнений у мантию вченого і в правій руці тримає рукопис із написом латинською мовою: «Усі земні рахунки і борги я сплатив, візьми мене до себе, Великий Боже».

З часом підшви прихожан зтерли, зруйнували окремі деталі малюнка плити, тому постала необхідність реставрації. Художник

із Гамбурга Рейнхард Ламп за допомогою кольорових олівців з воску і фарб зробив відбиток могильної плити Г. Весселя на папері в її натуральну величину (2 м. 38 см. х 1 м. 26 см.). Копія малюнка виявилася набагато кращою за оригінал, тому що художник відновив не тільки кольори, але й окремі деталі, які вже зникли на плиті. Так, справжнім науковим відкриттям є відновлення Р. Лампом герба родини Вессель, в якому вражають геральдичні символи — лілея і дві троянди на честь Марії та три шестикутні зірки, що нагадують про цвяхи, якими був прикутий до хреста Ісус. Таким чином, було доведено, що символіка герба нагадує про Ісуса Христа і Божу матір.

Р. Ламп працював над копією готичного пам'ятника 35 годин, упродовж яких за його роботою спостерігали відвідувачі бібліотеки-музею. Вони фотографували різні стадії утворення відбитка. Отже, сам процес відновлення малюнка здійснювався публічно, в присутності багатьох зацікавлених осіб.

Художник-реставратор володіє складною технікою оживлення малюнка оригіналу, який за минулі століття потемнів, тому чудові гравюри ледве можна впізнати. Ця проблема стосується і постатей, які зображені на плиті. Грандіозний образ Ісуса Христа постає в певному оточенні: зліва — Марія з немовлям, нижче — Герман Вессель, справа — святі Козьма і Даміан.

Р. Ламп відновив складні, витончені архітектурні елементи верхівки плити, що відбивають сцену в Небесному Єрусалимі, яку начебто бачить Г. Вессель. За допомогою фарб різних кольорів художник зробив постаті надмогильної плити чіткішими. Фігуру Ісуса Христа він відтворив ніжною пастеллю як образ творця Всесвіту, що майже висить у повітрі і справляє враження містичної, нереальної особи. Художник намагався відновити первинне значення плити. Адже за часів готики люди молилися в храмі, лежачи на плиті, і постать Ісуса Христа була виразнішою, обличчя Бога утворювало світосайний центр, ледве помітний для тих, хто молився. Р. Ламп майстерно посилив це враження [6]. Ісус Христос з'являється на тлі парчевого килима з бахромою, який відновлено реставратором у світло-червоних тонах. Гранатові яблука на килимі нагадують про церкву та її мучеників, а також про воскресіння Христа.

Копія готичного пам'ятника, зроблена Р. Лампом на папері, — триумф його копіїткої праці й професійної майстерності. Кольоровий відбиток дійсно відродив, оживив оригінал і так сподобався співробітникам музею, відвідувачам і користувачам бібліотеки, що художник вирішив залишити його в Емдені [7]. Колектив бібліотеки підготував спеціальну раму для Великого магістра, і тепер відбиток на папері висітиме вертикально на стіні біля надмогильної плити. Відвідувачі музею нині мають можливість порівняти твір майстра-каменеріза XVI ст. і відбиток, зроблений рукою сучасного художника.

Р. Ламп зробив значний внесок і в наукову діяльність бібліотеки Ласко як історик і мистецтвознавець. Його концепція надмогильної плити магістра Германа Весселя є ґрунтовною і переконливою. Як фахівець він виявив художні властивості, що притаманні централь-

ній постаті Христа Спасителя. У той час, коли малюнок плити з його чіткими і глибокими лініями нарізаний на металі чисто і виразно, обличчя Ісуса викарбувано дуже тонко і прописано плоскою настількою, що можна побачити лише дещо з близької відстані. Ніжні, ледве позначені риси обличчя створюють майже нереальне враження, що відповідає задуму майстра.

Р. Ламп довів, що одяг Г. Весселя свідчить про його подвійний стан. Стихира священника і мантия вченого, мабуть, указують на те, що за життя він не тільки почував себе служителем церкви, але й ніс тягар світських обов'язків. На думку Р. Лампа, Спаситель і його оточення на гравюрі є видатною групою. Адже на картинах Середньовіччя вони ніколи не виступають на одному рівні як середні постаті в будь-якому жанрі. Ось чому ця надмогильна плита є неповторним шедевром мистецтва. Усі фігури, що оточують Христа Спасителя, художньо оформлені як образи краси і гармонії [8]. Як мистецтвознавець він висловив припущення, що храм на гравюрі металевої плити Г. Весселя має і ознаки пізньої готики, і нагадує ранні будівлі доби Відродження як перехідний стиль, якому притаманна глибока диференціація площин зображення [9].

Наукове співробітництво Р. Лампа з бібліотекою Ласко було плідним і в галузі вивчення «Епітафії», присвяченої саксонському герцогу Альбрехту Хороброму (XV ст.). У центрі її — багато прикрашений герцогський герб, виконаний засобом тонкого штрихування. «Епітафія» встановлена на місці поховання серця Альбрехта в бібліотеці Ласко, а його тіло знайшло вічний спокій у соборі Мейсена.

Р. Ламп здійснив лінгвістичний аналіз латинського тексту «Епітафії», в якому віршованій початок поєднано з прозаїчною інформацією. Мовні особливості тексту вказують на Петера Фішерса, котрий створив надмогильну плиту герцога Альбрехта в соборі Мейсена. Але Р. Ламп помітив і такі елементи оформлення тексту, які свідчать проти авторства Фішерса, а саме: готичний шриффт нарізаний строковими літерами з численними прикрасами, які підкреслюють рівновагу і велич класичної форми [10]. Учений оцінив «Епітафію» як документ, що має пізнавальне, естетичне й історичне значення.

Творчі зв'язки бібліотеки Ласко з науковцями, особливо істориками середньовічної культури, мистецтвознавцями і мовознавцями, підготували показ виставки сакральних творів під егідою директора музею доктора Вальтера Шульца. Це була оригінальна експозиція! Організатори виставки об'єднали експонати бібліотеки Ласко і собору в Мейсені. Отже, відбиток на папері надмогильної плити герцога Альбрехта з Мейсена опинився поруч з його серцем, похованим у 1500 р. в Емдені. Цілком символічно тіло знайшло своє серце! Тисячі німців і туристів приходили, щоб побачити це диво.

Виставку відкрили для відвідувачів з 13 червня по 27 липня 2008 р. Відбитки могильних плит були розміщені вертикально на стінах, як посмертні портрети, викарбувані на металі й перенесені на папір. Найбільше їх було з Мейсена у виконанні Ганса Герда Дормагена:

1) Альберхт Хоробрий, герцог Саксонії (1443-1500);

- 2) Здена фон Подібрад, герцогиня Саксонії (1449-1510);
- 3) Георг Бородатий, герцог Саксонії (1471-1539);
- 4) Генріх Набожний, герцог Саксонії (1473-1541);
- 5) Герцог Фрідріх, магістр Німецького ордена (1474-1510);
- 6) Софія фон Макленбург, герцогиня Саксонії (1481-1503).

Кожний відбиток з могильної плити — це історичний документ, який багато може розповісти сучасним науковцям і широкому загалу шанувальників середньовічної сакральної культури. Відвідувачі виставки приділили велику увагу гербам Альбрехта, які були розміщені на 11-ти щитах, та їх геральдичним прикрасам.

В Україні ніколи не було герцогств, маркграфств. Це зрозуміло і приваблює саме німцям. І вони милувалися, наприклад, гербами маркграфства Мейсен (на золотому фоні чорний лев), графства Альтернбург (на срібному полі червона троянда), графства Брена (на срібному полі три червоні морські зірки), графським орлом Тюрингії. Вражав усіх присутніх кольоровий малюнок герба Альбрехта Хороброго, який зберігався спочатку в родині герцога, потім у придворному архіві й остаточно — в державному архіві м. Відень. Навіть візуальне сприйняття допомагало відчутти геральдику як велике мистецтво.

Але цікаво було дивитися не тільки на герби Саксонії або Фрисландії. Запам'яталися відвідувачам виставки і четки герцогині Цдени, які вона рахує пальцями, меч і кинджал герцога Георга, того, що заборонив переклад «Біблії» М. Лютера, художня завивка волосся на голові герцога Фрідріха і його довгий плащ, який коливається від натиску вітру, балдахін з гілок на струнких колонах, за яким стоїть фронтально герцогиня Софія на тлі гранатової завіси... Дивує майстерність давніх різьбярів, витонченість їхніх малюнків.

І все-таки найсенсаційнішим, безумовно, є відбиток могильної плити Германа Весселя у виконанні Рейнхарда Лампа. Про цей малюнок німецька преса писала: «Башти, як головки цибулі, гранатові яблука і Христос, як таємниця». Дійсно, Спаситель стоїть у центрі і піднятою рукою благословляє людство, — образ, який неможливо забути.

Підсумком великої роботи науковців є каталог виставки, виданий бібліотекою Ласко в Емдені. Він допомагає усвідомити експозицію середньовічних пам'яток як велику культурну і сакральну подію.

Зміст цієї книги глибоко продуманий укладачами. Відкриває каталог вступна стаття директора бібліотеки В. Шульца «Вторгнення саксонців у Фрисландію», в якій подано історичне тло подій XV-XVI ст. у Східній Німеччині, коли саксонці підкорили фризів. В. Шульц назвав надмогильні плити «документами, що промовляють». Їх можна сприймати як теологічний трактат і важливе джерело інформації.

У першому розділі каталогу «Фрисландія під господарюванням саксонців» міститься наукова розвідка Ганса Герда Дормагена про роки володарювання герцога Альбрехта Хороброго, його діяльність, складні відносини з фризями, смерть в Емдені та поховання в княжій капелі Мейсенського собору, а також розподіл влади між

його спадкоємцями. Історіографічна частина каталогу висвітлює по статі діячів, від яких залежала тоді доля Східної Німеччини.

Другий розділ каталогу має назву «Середньовічні надмогильні пам'ятники як сакральні художні твори». В ньому заслуговує на увагу стаття Норберта Шульца про технологію виготовлення металевих дисків у спеціальних майстернях і цехах.

Р. Ламп розглянув старовинні гравюри, їх еволюцію від простих до вишуканих форм, вважаючи, що теологічним центром надмогильного малюнка є напис. Найкращі в літературному відношенні меморіальні тексти Середньовіччя зберігаються в соборах Німеччини. Красу надмогильної плити слід оцінювати комплексно: як художній твір, в якому сакральний текст доповнює малюнок.

Досліджуючи сакральну символіку дисків, Р. Ламп радить нам бути уважними спостерігачами для того, щоб «ссати мед із каменю і масло із жорсткої скелі». В мистецтві *abrieb* (відбитка) він надає перевагу методу диференціації деталей малюнка різними кольорами, який вживали і середньовічні майстри, які використовували для цього свинець, кольорову скломасу, чорну, зелену і червону зазки на латунних дисках.

Р. Ламп наполягає на тому, що в процесі виконання відбитка вирішальне значення мають особиста інтерпретація, суб'єктивне відчуття і смак майстра. Завдяки кольоровій диференціації художник досягає самостійного оформлення малюнка.

Каталог виставки — це синтез багатогранної роботи бібліотеки Ласко як культурного центру.

Німецький досвід поєднання функцій бібліотеки і музею є повчальним і перспективним для України. Важливо те, як силами невеликого колективу бібліотеку Ласко було перетворено в науковий і культурний центр, залучено до співробітництва провідних учених у галузі середньовічного сакрального мистецтва.

Маючи тільки два історичні експонати пізнього середньовіччя (надмогильну плиту Г. Весселя та «Епітафію» Альбрехта фон Саксена), науковці бібліотеки привернули до них увагу громадськості й обґрунтували історичну і художню цінність експонатів. Вони визнали давні диски важливими документами, об'єктами номінації, що зберегли для нащадків цінну інформацію. Тому показ відбитків надмогильних плит з колекцій Дормагена, Геринга і Лампа в межах виставки середньовічних пам'ятників став помітною культурною подією в Німеччині та за її межами.

У бібліотеці Ласко під одним дахом плідно працюють науковці, теологи, художники, служителі церкви, яких цікавлять кам'яні та металеві пам'ятники як історичні свідки. Об'єднавши зусилля, вони допомагають поставити експонати музею в певний історичний контекст.

Співробітники бібліотеки Ласко — доктори наук, і це також повчальний приклад для вітчизняних бібліотекарів і музеєзнавців. Адже саме від їх рівня кваліфікації, творчої ініціативи й уміння репрезен-

тувати ресурси бібліотек і музеїв у сучасних інформаційних структурах залежить їхнє майбутнє.

Надалі плануємо вивчити досвід інших бібліотек і музеїв у галузі збереження пам'яток культури.

Список літератури

1. Schulz W. A. Lasco Bibliothek grobe Kirche, Emden / Walter Schulz // google, <http://www.nordwestreisemagazin.de/Kirchtürme/emden>.
2. Züchner C. Johannes a Lasco in Ostbriesland / Christian Züchner // google, <http://www.moederkerk.de/lasco-2.htm>.
3. Лаский Ян (старший) // Вікіпедія, <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
4. Лаский Ян (младший) // Вікіпедія, <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Voss K. D. Christus steht im Mittelpunkt / Kaas Dieter Voss // Emdener Zeitung. — 2007. — 3 Februar.
6. Zwiebeltürme, Granatäpbel und Christus als Mysterium // Emden und Ostbriesland. — 2007. — 26 Januar.
7. Der bunte Magister bleibt hier // Emdener Zeitung. — 2077. — 29 Januar.
8. Die Sachsen in Friesland. Katalog Johannes a Lasco Bibliothek Emden. Hrsg/ von Walter Schulz und Klaas Dieter. — Emden, 2008. — S.85.
9. Їbid, s.59.
10. Їbid, s.58.

Надійшла до редколегії 18.05.2011 р.